

КАУЗАТИВНІСТЬ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті проаналізовано поняття і природу каузативності, а також розглянуто важливе у комунікативному плані питання мової реалізації причинно-наслідкових відношень. Категорія каузативності представлена на різних рівнях мови. Статтю присвячено аналізу способів вираження каузативності у сучасній німецькій мові через засоби її реалізації у каузативних конструкціях, тобто лексико-сintаксичних одиницях із семантичною складовою причинності, які виступають у вигляді цілісних речень або певного поєднання граматичних форм.

Постановка проблеми. Поняття "каузациі", "каузальність", "каузативність", "причинність" багатоаспектні та інколи виникають труднощі при визначенні суті даних термінів. Каузативність та каузальність сприймають інколи як поняття тотожні, інколи – як компоненти мегакатегорії каузациї (В. Ф. Велівченко, І. В. Ступак, Ю. В. Терсьшина, Г. І. Глушук-Олея).

Аналіз дослідження і публікацій. Д. В. Кононова вважає каузацию різновидом мисленнєво-мовленнєвої дії, здатної виявляти соціо- та психолінгвістичні особливості та змінювати картину світу комунікантів [1: 15].

Т. А. Ященко розглядає її як релятивну мегакатегорію, котра відображає генетичні зв'язки у світі та мові, включаючи категорії умови, причини, наслідку, допусту і мети [2: 3].

Каузальність та каузативність – поняття не тотожні, хоча у них проявляється багато спільних ознак. Каузальність трактують як спричинення через зумовленість [3: 18] або саме як зумовленість, тобто складний комплекс відношень причини, мети, умови, поступки та наслідку чи, у вузькому значенні як вираження причинної залежності [4: 9].

Актуальність дослідження зумовлено загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних праць на вивчення природи ментальних процесів та їхнього відображення у мові. Оскільки будь-який компонент мегакатегорії каузациї може бути реалізованим різними рівнями мової системи, необхідним стає аналіз способів реалізації каузативності у німецькій мові.

У статті поставлено **мету** проаналізувати природу каузативності та каузативних конструкцій, а також визначити різноструктурні способи реалізації каузативних відношень на різних рівнях мови.

Викладення основного матеріалу. Категорія каузативності, поєднуючи досить спірну семантику, розглядається у двох аспектах: pragматичному – "як спонукання до дії" (В. Ф. Велівченко, І. А. Наумова, С. Д. Кацельсон), а також онтологічному – як поняття, співвідносне з "причинністю" (І. В. Ступак, В. П. Недялков, Ю. В. Терсьшина).

Оскільки у першому аспекті каузативність зводиться до впливу суб'єкта каузациї на адресат, чим звужує межі каузативності, то доцільніше було б розглядати дану категорію в онтологічному аспекті, відповідно до якого поняття каузативності охоплює різні засоби мової реалізації: морфологічні, лексичні, сintаксичні та виражається у каузативній ситуації, яка охоплює мінімум дві мікроситуації (причина та наслідок), котрі поєднані відношенням каузациї, тобто відображають причинно-наслідкові зв'язки [5: 6].

Каузативність як категорія лінгвістики відповідає поняттю причинності у філософії та логіці. Відповідно вона володіє тими ж головними ознаками, що й причинність. До них відносять, передусім, генетичність, послідовність та незворотність [6: 13-14].

Генетичність, або породжуваність, пов'язана з нерозривним зв'язком причини та наслідку, так як останній завжди викликаний однією або сукупністю певних причин [7: 136].

Породження дій можливе тільки за певних обставин, які для отримання конкретного результату повинні бути константними, тому що зміна будь-яких обставин може привести до іншого наслідку. Лише за умови синергії причини та обставин виникають умови для породження з конкретної причини певного наслідку [6: 15].

Послідовність, або часова асиметрія, пов'язана з певним інтервалом між причиною та наслідком, який може мати різну тривалість, але завжди присутній. Однак варто звернути увагу на те, що часовий інтервал між двома діями не означає, що між ними виникає причинно-наслідковий зв'язок. Тобто не усі асиметричні у часі дії, які йдуть одна за одною, наділені ознакою причинності, але усім діям з причинно-наслідковою ознакою властива послідовність, вони відбуваються за схемою ПРИЧИНА →^(ОБСТАВИНИ)→ НАСЛІДОК.

З ознакою часової послідовності перегукується ще одна характерна риса причинно-наслідкового зв'язку, а саме незворотність дій. Наслідок причини ніколи не може стати її ж причиною. Об'єднання двох чи більше дій, враховуючи обставини їх виконання, відбувається у свідомості мовця та пов'язане з мегакатегорією каузациї, котра, за Т. А. Ященко, включає категорії умови, причини, наслідку, допусту і мети та переважно реалізується у мові у вигляді каузативних конструкцій [2: 3]. Під ними розуміють

лексико-сintаксичні одиниці із семантичною складовою причинності та не обов'язково виступають у вигляді цілісних речень, але й можуть мати форму певного поєднання граматичних форм, безпосередньо пов'язаних між собою [8: 5]. Структурі таких конструкцій властива наявність двох сегментів: породжувальної (каузувальної) ситуації, або антецедента, а також породженої (каузованої) ситуації, або консеквентна [2: 8; 6: 15].

За визначенням В. П. Недялкова та Г. Г. Сильницького, до антецедента входять предмет антецедена (також: каузатор або агенс) – *ri*, а також каузуючий стан (засіб каузациі) – *si*. Консеквент містить предмет консеквента (також: об'єкт каузациі або пацієнс) – *raj* та каузований стан – *sj*. Визначальна у даній конструкції – константа *k* (відношення каузациі), яка і об'єднує дві мікроситуації, виступаючи каузативною зв'язкою [8: 6]:

Напр.: *Sein (ri) Benehmen (si) zwang (k) mich (raj) zu schweigen (sj)*.

У даному прикладі агенс антецедента виражено присвійним займенником *sein*, каузуючий стан – віддіслівним іменником *Benehmen*, пацієнс – особовим займенником *mich*, каузований стан – *schweigen*, відношення каузациі – каузативною зв'язкою *zwang*. Отже, у даному випадку *sein Benehmen* – ситуація антецедента, *zwang* – каузативна зв'язка, *mich zu schweigen* – ситуація консеквента.

Таким чином, компоненти каузативної ситуації утворюють каузативний ланцюг. Однак він не завжди містить усі компоненти каузативної ситуації та утворює у такому випадку семантично еліптичний ланцюг. Останній не обов'язково буде еліптичним граматично, оскільки йдеться про еліпсис лише на рівні семантичному [3: 32].

Вербалне вираження каузативних відношень можливе на різних рівнях мови. Ю. В. Тер'ошина, на класифікацію якої також спираються А. Ю. Бессалов та Г. І. Глушук-Олея, визначає такі способи вираження каузативного значення [4: 10]:

Лексичний: опозиція "каузатив / некаузатив" відображається протиставленням різноморфних лексем, тобто дієслів із семантичним компонентом каузативності по відношенню до дієслів, у яких цей компонент відсутній (*glauben – überzeugen, sterben – töten*).

Словотвірний: на основі однієї лексеми, яка називає ситуацію, за допомогою певного способу деривації утворюється спільнокоренева лексема, але уже зі значенням каузативності: (*besser – verbessern*).

Що стосується дієслів у системі німецької мови, то І. В. Ступак уже здійснила спробу дослідити структурно-семантичні та функціональні характеристики походних каузативних дієслів, серед яких виділяють так, котрі утворені від основи дієслів, іменників, прикметників, числівників та прислівників за допомогою безафіксального, афіксального способу словотвору, а також інших видів деривації [9: 24-35, 40-42, 72]: *fahren – führen, liegen – legen, sitzen – setzen, stehen – stellen, wachen – wecken, führen – verführen, kochen – aufkochen, quälen – totquälen, teilen – vierteilen, der Schmerz – schmerzen, das Wunder – wundern, die Waffe – bewaffnen, weich – erweichen, warm – wärmen, frei – befreien, kurz – abkürzen, eins – einen / vereinen, mehr – vermehren*.

Синтагматичний / контекстуально-сintаксичний: опозиція у значенні "каузатив / некаузатив" виражається протиставленням вживання одного й того ж дієслова у значенні перехідного та неперехідного: *fahren (vt везти) – fahren (vi іхати)*.

Лексико-сintаксичний: конструкції з фактитивними (*zwingen, befehlen*) та пермісивними (*erlauben, (zu)lassen*) каузативними дієсловами, які відповідно інтерпретуються через семі "змусити" та "дозволити".

Сintаксичний / аналітичний: граматикалізовані конструкції із формальними операторами каузативності, які мають статус самостійних слів та організовані за моделлю X – Vcaus – Y – Z, де X – каузатор, Vcaus – оператор каузациі, який представлений службовим каузативним дієсловом, Y – об'єкт каузациі, Z – структурно-варіативний компонент конструкції, який виражає наслідок, або консеквент [4: 10].

Контекстуальний: *Er sagt, dass ich schon gehen darf* (*Er lässt mich gehen*).

На лексичному рівні категорія каузативності може бути представлена не тільки за допомогою дієслів. До складу каузативної конструкції можуть входити такі лексеми [6: 15]:

1) каузативні дієслова (*verursachen, machen, schaffen, wecken, schöpfen, erregen, vollführen, bringen, leisten, feststellen, determinieren, beeinflussen, provozieren, reizen, setzen, motivieren, zwingen, forcieren, beginnen, werden, lassen, verhindern usw.*);

2) причинні іменники (*Agent, Autor, Erschaffer, Schöpfer Gestalter, Urheber, Erfinder, Kausalität, Ursächlichkeit, Bedingung, Anlass, Grund, Veranlassung, Motiv, Beweggrund, Impuls, Drang, Notwendigkeit, Bedarf, Bedürfnis, Not, Quelle, Ursprung usw.*);

3) ефективні (наслідкові) назви (*Folge, Konsequenz, Ergebnis, Auswirkung, Nachwirkung, Kreation, Schaffung, Entwicklung, Resultat, Zweck, Schluss, Ziel, Ereignis, Ergebnis, Schöpfung, Einfluss, Einwirkung usw.*).

Найчастіше в комунікативній ситуації вживаються каузативні дієслова, які спонукають або спричиняють дію. Так, наприклад, дієслова *sein, lassen*, які вживаються у модальному значенні, тобто змушують когось зробити щось, часто спостерігаються в німецькомовному дискурсі. Також сюди можна віднести дієслова *beginnen, anfangen*, які спонукають до певних дій: *Er sagt, das ist noch heute zu machen. :: Wahrscheinlich lasse ich mir meine Haare noch heute schneiden.*

На синтаксичному рівні каузативні відношення переважно реалізуються у складносурядних або складнопідрядних реченнях, а головне місце для позначення причинності посідають сполучники та сполучні слова. До класу сполучників належать службові слова, які характеризуються морфологічною незмінністю та пошириеною сполучуваністю. Сполучники причини становлять єдність лексичного та граматичного значень, причому їхнє лексичне значення є релятивним та вказує на характер змістових відношень між мовними одиницями [10: 9].

Кількість таких сполучників у різних мовах не є однаковою, але відношення, що ними передаються, аналогічні. Зіставний аналіз сполучників у різносистемних мовах, проведений Н. Є. Леміш, засвідчив, що в кожній мові наявні сполучники, які завжди передають відношення причинності, а також такі сполучники, які спроможні виражати каузальність тільки у певному контексті [10: 16].

Лише сполучник сурядності – *denn* у німецькій мові репрезентує логічні каузативні відношення, пояснюючи попередню дію чи умову. Усі інші логічні зв'язки, а також темпоральні чи локальні, представлені у сурядних реченнях прислівниками [11: 382]: саме каузативні: *nämlich*; консекутивні (прислівник наслідку): *also, daher, darum, demnach, deshalb, deswegen, folglich, mithin, sonach*; умовні: *andernfalls, sonst*; прислівники мети: *darum, dazu*; допустові: *zwar – aber, trotzdem*.

Сполучні слова, представлені переважно прислівниками, які виражають логічні каузальні зв'язки у складнопідрядних реченнях можна поділити так: саме каузативні: *da, weil, zumal*; консекутивні (прислівник наслідку): *dass, so dass, zu – als dass*; умовні: *falls, im Falle [dass], sofern, wenn, wofern, wo nicht*; прислівники мети: *damit, dass, um zu, auf dass (veraltet)*; допустові: *obgleich, obschon, obwohl, trotzdem, ungeachtet [dessen] dass, wenn auch, wenn schon, wiewohl*.

Складні речення, які містять каузативні структури поділяють ще на кілька типів [12; 13]:

Каузативні, в яких вказується, чому відбувається дія у головному реченні. Переважно вони вводяться за допомогою сполучників *weil, da*, а їхніми корелятами у головному реченні виступають *darum, deswegen, deshalb: Sie wagen sich nicht herein, weil sie sich fürchten. Da alle Zeugen einer Meinung sind, wird das Urteil bald zu erwarten sein* [12: 519]. Ще одним сполучником, який зустрічається у цьому виді складного речення, є *dass* з корелятами *daher, daran, darin, darum, davon, daraus, dafür: Es ist darum passiert, weil du mich nicht gehört hast*.

Підрядні речення умови вводяться за допомогою сполучників та сполучних слів *wenn, falls*, а корелятами можуть виступати прислівники *dann, als dann: Wenn das wahr ist, dann ist Schlimmes zu befürchten. Falls die Haustür geschlossen ist, gehe über den Hof* [12: 520].

Консекутивні речення вказують на те, що відбувається внаслідок дії у головному, та вводиться сполучниками *dass, so dass, als dass i* корелятом *so: Die Jungen brachen in solch ein Gelächter aus, dass sich die anderen Passagiere umdrehten* [13: 803].

Підрядні речення мети обґрунтують причину виконання дії у головному реченні та містять сполучниками *damit, dass: Pass auf, damit du ihn nicht verletzt!*

Найчастіше однак думка, котра містить певну мету, реалізовується у мовленні інфінітивною конструкцією *um ... zu ... Infinitiv: Sie kam zu uns, um hier zu übernachten*.

Допустові речення вказують на зустрічні докази дії в головному реченні, однак вони завжди недостатні, щоб запобігти цій дії. Підрядні речення вводиться сполучними словами *obgleich, obschon, obwohl, trotzdem, ungeachtet [dessen] dass, wenn auch, wenn schon, wiewohl: Sie vertraut ihm, obwohl er sie hintergegangen hat*.

Інструментальні речення називають засіб, завдяки якому суб'єкт у головному реченні виконує певну дію та містять сполучні слова *indem* корелюючи з *dadurch, damit: Er vernichtete die unbrauchbar gewordenen Lebensmittel, indem [dadurch, dass] er Benzin darüber goss und sie anzündete* [12: 521].

Висновки та перспективи. Таким чином, категорія каузативності, реалізуючись вербально у каузативних конструкціях, представлена на різних рівнях мови. Однак недостатньо вивчати каузативність лише в межах синтаксичних відношень. Доцільніше було б використовувати дискурсивний аналіз при вивчені мовної реалізації даної категорії, на що і буде спрямовано подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кононова Д. В. Вираження каузациї у комунікативних ситуаціях офіційного та неофіційного спілкування (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Д. В. Кононова. – Київ, 2010. – 21 с.
2. Ященко Т. А. Каузациї в російській мові : онтологія та концептуалізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / Т. А. Ященко. – Київ, 2007. – 24 с.
3. Глушук-Олея Г. І. Способи вираження каузативності в сучасній іспанській мові : дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 / Глушук-Олея Ганна Ігорівна. – Київ, 2011. – 214 с.
4. Терешина Ю. В. Межкатегоріальні связи каузативных конструкций : автореф. дисс. ... на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 "Теория языка" / Ю. В. Терешина. – Ижевск, 2008. – 22 с.
5. Ступак І. В. Похідні каузативні діеслові в німецькій та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / І. В. Ступак. – Донецьк, 2011. – 39 с.

6. Кононова Д. В. Реалізація "каузативності" в сучасному англомовному дискурсі / Д. В. Кононова // Сучасні тенденції розвитку мов : науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Вип. 1. – Серія 9. – С. 13–18.
7. Пасинок В. Г. Каузальность : взаимосвязь лингвистики и философии / В. Г. Пасынок // До 200-річчя Харківської мовознавчої школи. Вісник ХНУ. № 635 – Харьков, 2004. – С. 133–136.
8. Недялков В. П. Типология каузативных конструкций / В. П. Недялков, Г. Г. Сильницкий // Типология каузативных конструкций : Морфологический каузатив. – Л. : Наука, 1969. – С. 5–19.
9. Ступак І. В. Структурно-семантичні та функціональні характеристики похідних каузативних дієслів у німецькій та українській мовах (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 6) / Інна Валер'янівна Ступак. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – 470 с.
10. Леміш Н. Є. Ізосемні причинові сполучники у різносистемних мовах (на матеріалі української, російської, англійської та іспанської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. фіол. наук : спец. 10.02.15 "Загальне мовознавство" / Н. Є. Леміш. – Донецьк, 2009. – 22 с.
11. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. / W. Jung. – [10., neubearb. Aufl.]. – Mannheim : Bibliographisches Institut. – 1990. – S. 70–75, 382–383.
12. DUDEK. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache : Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР / [отв. ред. В. И. Айба, Б. И. Светличный]. – Ленинград, 1962. – С. 318–321, 518–521.
13. Grundzüge einer deutschen Grammatik / [Heidolph K. E., Flämig W., Motsch W. u.a.]. – Berlin : Akademie-Verlag, 1981. – S. 799–804.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kononova D. V. Vyrazhennya kauzatsii u komunikatyvnykh sytuatsiyakh ofitsiinogo spilkuvannya (na materiali suchasnoi angliiskoi movy) [Realization of Causation in the Official and Non-Official Communicative Situations (Based on the Modern English)] : avtoref. dys. na zdobutтя nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 "Germans'ki movy" / D. V. Kononova. – Kyiv, 2010. – 21 s.
2. Yashchenko T. A. Kauzatsiia v rosiis'kii movi : ontologiya ta kontseptualizatsiia [Causation in Russian : Ontology and Conceptualization] : avtoref. dys. na zdobutтя nauk. stupenia doktora filol. nauk : spets. 10.02.02 "Rosiis'ka mova" / T. A. Yashchenko. – Kyiv, 2007. – 24 s.
3. Glushchuk-Oleia G. I. Sposoby vyrazhennia kauzativnosti v suchasnii ispans'kii movi [Methods of Expressing Causativeness in Modern Spanish] : dys. na zdobutтя nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.05 / Glushchuk-Oleia Ganna Igorivna. – Kyiv, 2011. – 214 s.
4. Tereshyna Yu. V. Mezhkategorial'nye svyazi kauzativnykh konstruktii [Intercategorial Connections of Causative Structures] : avtoref. diss. na soiskanie uchenoi stepeni kand. filol. nauk : spets. 10.02.19 "Teoriia yazyka" / Yu. V. Tereshyna. – Izhevsk, 2008. – 22 s.
5. Stupak I. V. Pokhidni kauzativni dieslova v nimetskii ta ukrains'kii movakh [Derived Causative Verbs in German and Ukrainian] : avtoref. dys. na zdobutтя nauk. stupenia doktora filol. nauk : spets. 10.02.17 "Porivnial'no-istorichne i typologichne movoznavstvo" / I. V. Stupak. – Donetsk, 2011. – 39 s.
6. Kononova D. V. Realizatsiia "kauzativnosti" v suchasnomu anglomovnomu dyskursi [Realization of Causation in the Modern English Discourse] / D. V. Kononova // Suchasni tendentsii rozvytku mov [Modern Tendencies of the Languages Development] : [naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova]. – K. : NPU imeni M. P. Dragomanova, 2006. – Vyp. 1. – Seriia 9. – S. 13–18.
7. Pasynok V. G. Kauzal'nost : vzaimosviaz lingvistiki i filosofii [Causativeness : Interconnection of Linguistics and Philosophy] / V. G. Pasynok // Do 200-richyia Kharkiv'skoi movoznavchoi shkoly. Visnyk KhNU [To the 200 Anniversary of the Kharkiv Linguistic School. The Journal of the Kharkiv National University]. – № 635 – Kharkiv, 2004. – S. 133–136.
8. Nedialkov V. P. Tipologija kauzativnykh konstruktii [Typology of Causative Constructions] / V. P. Nedialkov, G. G. Silnitskii // Tipologija kauzativnykh konstruktii : morfologicheskii kauzativ [Typology of Causative Constructions : Morphological Causative]. – L. : Nauka, 1969. – S. 5–19.
9. Stupak I. V. Strukturno-semantichni ta funktsional'nii kharakterystyky pokhidnykh kauzativnykh diesliv u nimetskii ta ukrains'kii movakh (Typologichni, zistavni, diakhronichni doslidzhennia. – T. 6) [The Structural-Semantic and Functional Characteristics of Derived Causative Verbs in German and Ukrainian (Typological, Comparative, Diachronic Researches – V. 6)] / Inna Valerianivna Stupak. – Donetsk : DonNu, 2011. – 470 s.
10. Lemish N. E. Izosemni prychynovi spoluchnyky u riznosystemnykh movakh (na materiali ukrains'koi, rosiis'koi, anglijs'koi ta ispans'koi mov) [Isosemic Causative Conjunctions in the Languages of Different Systems (Ukrainian, Russian, English and Spanish)] : avtoref. dys. na zdobutтя nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.15 "Zagal'ne movoznavstvo" / N. E. Lemish. – Donetsk, 2009. – 22 s.
11. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache. / W. Jung. – [10., neubearb. Aufl.]. – Mannheim : Bibliographisches Institut. – 1990. – S. 70–75, 382–383.
12. DUDEK. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache [Grammar of Modern German] : Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatel'stvo ministerstva prosveshcheniya v RSFSR [The State Educational Pedagogical Publishing House of the Educational Department in the RSFSR] / [otv. red. V. S. Aiba, B. I. Svetlichnyi]. – Leningrad, 1962. – S. 318–321, 518–521.
13. Grundzüge einer deutschen Grammatik / [Heidolph K. E., Flämig W., Motsch W. u.a.]. – Berlin : Akademie-Verlag, 1981. – S. 799–804.

Матеріал надійшов до редакції 06.08. 2013 р.

Бараняк М. М. Каузативність як фактор німецького язика.

В статье проанализированы понятие и природа каузативности, а также рассматривается важный в коммуникативном плане вопрос реализации причинно-следственных связей в речи. Статья посвящена анализу выражения каузативности в современном немецком языке с помощью ряда средств реализации данной категории в каузативных конструкциях – лексико-сintаксических единиц с семантической составляющей причинности, которые выступают в виде целостных предложений или определенного сочетания грамматических форм.

Baranyak M. M. Causation as a Factor of German.

The category of causation is one of the actual problems in the modern linguistics. Though there remain many unsolved questions in spite of a large amount of scientific researches devoted to the given theme. The article deals with the concept of causation and its special features; it focuses on revealing the communicative aspect of the linguistic expression of causative-consequential relations. The category of causation is represented on the different language levels. This article dwells upon the analysis of different means of expressing the causation in the modern German language in the causative constructions of different kind as well as in the lexemes with the causative semantics.